CONTRIBUŢII PRIVIND RELAŢIILE DINTRE MOLDOVA LUI ŞTEFAN CEL MARE ŞI TĂTARI

Violeta-Anca Epure

Motto: ,,Doamne, numai tu singur ştii ce-a fost în inima mea. Nici eresurile cele înşelătoare, nici focul vârstei tinereşti n-au putut-o sminti, ci am rămas întărit pe piatra care este însăşi Hristos pe a căruia cruce de-a pururi îmbrăţişată la piept ţinând, viaţa mea am închinat-o, nădejde nesmintită printr-însa la părintele veacurilor având, prin care toţi vrăjmaşii am gonit şi am înfrânt". (Vartolomeu Măzăreanu, *Cuvânt de pomenire vechiului Ştefan cel Mare, domnul Moldovei*, 1904).

,,Fost-au acestu Ştefan vodă om nu mare la statu, mânios şi degrabu vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospeţe omorâea fără judeţu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneşu, şi lucrul său îl ştia a-l acoperi şi unde nu gândiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie însuşi se vârâea, ca văzându-l ai săi să nu îndărăptieaze şi pentru aceia raru războiu de nu biruia. Şi unde biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor", ,,scrie letopiseţul cel moldovenescu" al lui Grigore Ureche. Un portret celebru ce merită a fi cunoscut de oricine… ,,Un suveran iubit de supuşii săi, un om politic eminent un mare căpitan, un om foarte curajos, înţelept, modest şi profund religios"[1]. La 500 de ani de la moartea marelui Ştefan vodă dorim să-i aducem umilul nostru omagiu prin intermediul acestor rânduri. Consultând bibliografia aferentă epocii ştefaniene şi dorind să ne documentăm mai ales asupra relaţiilor acestuia cu tătarii, vom descoperi, pe lângă referirile din lucrările generale sau din monografiile care-i sunt dedicate voievodului, câteva contribuţii mai vechi ce merită a fi menţionate: P. Georgian, *Tătarii în Ţările Româneşti. III. Invaziile tătare în veacul XV şi prima jumătate a veacului XVI,* în ,,Convorbiri Literare", LVIII/1926, nr. 8-9, p.590-610, Virginia Vasiliu, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Etienne Le Grand,* în ,,Revue historique du sud-est européen", VIII/1931, nr. 7-9, p.188-191, Constantin Andreescu, *Din legăturile moldo-tătare în mijlocul secolului XV,* în ,,Arhiva", XLI/1934, nr.3-4, p.139-151, Dimitrie Urzică, *Bătălia din dumbrava de la Lipinţi,* Iaşi, 1937, Petre Ş. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova şi Crimeea în secolul al XV-lea. Pe marginea unei inscripţii greceşti,* în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi,* Bucureşti, 1965, Tahsin Gemil, *Două documente tătăreşti referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II lea în Moldova,* în A.I.I.A. ,,A.D. Xenopol", V/1968,p.185-194, Alexandru Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur. 1241-1502*, capitolul *Ştefan cel Mare şi relaţiile cu Hoarda de Aur,* München, 1983, p.176-192[2]. Prezentul studiu se vrea o încercare de a sublinia principalele aspecte referitoare la relaţiile dintre Moldova lui Ştefan şi tătari.

1. Situaţia din Hoarda de Aur în secolele XIV-XV. Câteva puncte de reper. Pentru o mai bună înţelegere a acestor raporturi, considerăm necesară o succintă prezentare a situaţiei politice din Hoarda de Aur a veacului al XIV-lea şi al XV-lea.

După moartea lui Usbek han (1340) şi după stingerea dinastiei urmaşilor direcţi ai lui Gingis han (moartea lui Berdi han la 1359), urmează în Deşt-i Kipceak[3] o perioadă tulbure. Cu timpul, se creează două centre de dominaţie, unul cu capitala la Saray, dincolo de Volga, altul între Volga şi Nipru. După ce Mamai, hanul Saray-ului este înfrânt la 8 septembrie 1380 la Kulikovo, pe Don de Dimitrie, cneazul Moscovei, numit după această victorie Donskoi, Hoarda de Aur[4] decade.

În Crimeea, genovezii din Caffa pun stăpânire pe principalele centre comerciale de pe linia ţărmului. Tătarii au încercat să le recupereze, dar acţiunile lor s-au dovedit un eşec. În 1387, se încheie un tratat prin care tătarii le lăsau genovezilor aceste zone[5].

„Codrul Cosminului", nr. 10, 2004, p. 23-36
http://atlas.usv.ro/www/codru_net/page10r.html

Sprijinit de Timur Lenk, hanul Tohtamâş, care pretindea că este urmaşul lui Gingis han, ia locul lui Mamai şi reconstituie puterea Hoardei, deşi pentru o perioadă scurtă[6]. În 1387, Tohtamâş, cu ajutorul lui Timur ocupă Saray- Berke; în 1380 îl distruge pe Mamai la Kalka, iar în 1382 atacă Moscova şi o readuce la starea de stat tributar, ca şi pe celelalte cnezate ruseşti. În încercarea de a readuce sub stăpânirea sa Transcaucazia şi Horezmul, Tohtamîş eşuează. În 1391 şi 1395 Timur face două expediții împotriva Hoardei de Aur şi distruge centrele comerciale Tana, Urgengi, Astrahan şi Saray-Berke[7]. Ruptura cu Timur (1387) şi înfrângerea şi moartea lui Tohtamîş (1395) conduc la o nouă dezmembrare a statului tătar. Generalul Aidegu (Jedigei), învingătorul lui Tohtamîş, guverna atât în Crimeea, cât şi în ținuturile de dincolo de Volga în numele hanilor de la Saray. Generalul este înfrânt în 1411 şi Crimeea tătarilor „Perecopensi" (de la Perecop) revine lui Kadir Berdi şi Djelal Berdi. Aceşti doi frați erau urmaşii lui Tohtamîş. Fiul lui Djelal, Hagi Ghirai este întemeietorul dinastiei Ghiraizilor, care va stăpâni Crimeea până la 1783[8].

Revenind la Tohtamîş, după ce a fost înfrânt pe valea râului Terek (15 aprilie 1395), acesta fuge în Lituania la cneazul Vitold. Cei doi vor încerca să-şi impună controlul asupra Hoardei de Aur, dar au fost învinşi de Timur Kutlug, noul han instalat cu ajutorul lui Timur Lenk şi al emirului Edighei, în 1339 la Worskla. Hoarda de Aur este din nou restaurată, de această dată sub conducerea lui Edighei. Luptele dinastice şi factorii externi au contribuit la subminarea autorității hanului şi la separarea, în cele din urmă în mai multe stătulețe[9]. „Centrele de putere locală se consolidează şi se instituționalizează în cursul secolului al XV-lea". Aşadar, Hoarda de Aur se fragmentează în trei stătulețe:

- **Hanatul Crimeei**, despre care am pomenit mai sus şi care a gravitat în sfera de interese polono-lituaniană până la 1475, când va intra sub suzeranitatea otomană;

- **Hanatul de Kazan,** întemeiat de Ulug Mohamed[10], pe care Matei de Miechov îl considera al şaptelea han al tătarilor „Zavolhensi" (de dincolo de Volga). Aceşti tătari erau numiți de istoricul rus Karamzin, autorul lucrării *Histoire de l'empire de Russie,* „Nogaii Hoardei Albastre"[11]; acesta se va afla în raza de acțiune a Moscovei şi va fi anexat de aceasta în 1552;

- **Hanatul de Astrahan,** situat pe cursul inferior al fluviului Volga, va fi supus unei duble presiuni, atât din partea tătarilor din Crimeea, cât şi a celor nogai din zona Ural; la 1556 va fi absorbit de cnezatul Moscovei[12].

2. Evoluția relațiilor dintre Ştefan cel Mare şi tătari. Fiul lui Bogdan al II-lea şi al Mariei, supranumită Oltea, Ştefan cel Mare[13] a fost proclamat domn al Moldovei la 12 aprilie 1457.

În anul 1459, luna aprilie, când pe tronul Hoardei de Aur se urca ultimul mare han, Ahmed (1459-1481), Ştefan semna „sub zidurile Hotinului, un tratat cu Andrei Androvaz, voievodul Haliciului şi cu Hrițco de Pomorzany, voievodul Podoliei"[14]; se angaja să dea polonezilor ajutor militar „contra paganos"[15] (tătarii din Hoarda de Aur), să lase în stăpânirea polonă cetatea Hotin şi să respecte averile boierilor moldoveni, care, cu asentimentul regelui Cazimir (1447-1492) se aflau în slujba lui Petru Aron. „Cu prețul acestor concesii, Ştefan era recunoscut domn al Moldovei, iar rivalul său era îndepărtat de la hotarul țării"[16].

La 3 iulie 1460, Ştefan cel Mare reînnoia privilegiile negustorilor lioveni de a face comerț şi de a merge cu mărfuri de-ale Hansei şi autohtone în Țara Tătărască[17]. „Iar vama tătărască ce fusese la Cetatea Albă şi nici măcar de la o mie de mărci, acea vamă le-am iertat-o liovenilor, fie că i-ar aştepta ori nu acolo chiar fiul țarului tătăresc"[18].

Trimişii poloni la Suceava primeau la 2 martie 1462 un document omagial prin care Ştefan promitea că îi va fi credincios regelui[19]. Pe lângă „Tratatul de închinare şi credință" pe care l-am menționat mai sus, Ştefan şi-a luat obligația printr-un document separat că nu va extrăda decât regelui Cazimir pe fiii lui Sad- Ahmed[20], împreună cu căpetenii şi ostaşi tătari, refugiați în Moldova din cauza luptelor care aveau loc între facțiunile hanatului tătarilor „Zavolhensi"[21]. „Şi-apoi pe fiii lui Sed-Ahmed, cari prin mila lui Dumnezeu sunt acum în mâinile noastre, împreună cu alți căpitani şi ulani – spune domnul Moldovei – avem să-i ținem

cu tărie şi statornicie în mâni tari şi credincioase şi n-avem să le dăm drumul niciodată, nici să-i dăm în vreo parte oarecare sau în mâna cuiva, fie a litvanilor sau basarabilor, fie țarului Ag-Ghirai[22], fie turcilor sau ungurilor. Dacă însă ni-i va cere cumva mai întâi domnia sa Craiul, sau ne va aduce aminte de ei, atunci noi avem să-i dăm în mâinile domnului prea înălțatului craiu"[23]. Ioan Ursu a emis părerea că aceştia erau prizonieri de război capturați de Ştefan al Moldovei[24]; istoricii de mai târziu au infirmat această ipoteză: se pare că este vorba, mai degrabă, de „persoane strămutate de bunăvoie pe care voievodul Moldovei le putea folosi de la caz la caz, fie împotriva Poloniei, fie contra lui Hagi Ghirai sau chiar în aceea a lui Ahmed han, fiul lui Kuciuk Mahomed, în acele clipe când el era interesat de redobândirea Chiliei şi se afla cu oştile la Dunăre. Aşa se explică de ce Moldova nu a fost atacată de tătarii Perecopului cât a trăit Hagi Ghirai (1459-1466)"[25].

La 28 iulie 1468, Ştefan îi făgăduia regelui polon printr-un nou act prestarea omagiului personal când regele se va deplasa la Camenița, Colomeea sau Sniatin, deci în unul din oraşele de graniță[26]. Cazimir îi promitea sprijin împotriva ungurilor, turcilor şi tătarilor, fie pe cale diplomatică, fie pe cale armată[27]. Ştefan se angaja să nu întreprindă nimic fără sfatul şi încuviințarea regelui; în schimb, Cazimir „are să ne miluiască şi să ne povățuiască şi să ne fie cu credință… şi are să ne păzească şi să ne apere din toate părțile şi de toate neamurile de pe lume: de turci şi de tătari şi de unguri care ar fi împotriva noastră şi împotriva țării noastre şi împotriva supuşilor noştri"[28].

Istoricul polon Jan Dlugosz, contemporan evenimentelor, scrie că în vara 1469, pe când regele se afla în Lituania, oastea tătarilor de dincolo de Volga sub conducerea lui Manyak a invadat țările regatului din trei părți. O coloană a prădat districtele Vladimir, Cremenet, Cuzmin, Zudovia şi Jitomir, luând în captivitate vreo 10000 de oameni pentru că lituanienii, având puțină oaste nu au îndrăznit să se opună. Altă coloană s-a îndreptat spre Trembovla, dar oastea regală adunată la ordinul regelui i-a respins. Cazimir – menționează Dlugosz – fusese înştiințat la timp de Mengli Ghirai[29].

Bătălia de la Lipnic - „ultima invazie a Hoardei de Aur"[30]. Oastea tătarilor de pe Volga[31], după ce pustiise răsăritul Poloniei, s-a abătut asupra Moldovei; se pare că oastea condusă de Eminek, fiul hanului[32] a dat două lupte cu domnul Moldovei; cea mai zdrobitoare a avut loc la Lipnic, aproape de Nistru; tătarii au lăsat mulți morți pe câmpul de luptă; au fost prinşi mulți captivi, printre care şi fiul marelui han[33]. „Buluceau sub puterea harapnicului şi împingeau cu colții suliței oameni şi vite, avere mişcătoare pe care luau preț în porturile Caspicii şi Mării Negre"[34]. În Moldova, însă „jefuitorii nu se putură desfăşura în voie, căci lipsea câmpia netedă, goală, precum lipseau şi satele bogate. […] Călărimea pustiului măreț se încurcă lesne în hățişurile codrilor ce nu ştiau de secure. Ştafetele de la graniță sosiră la timp la Suceava cu vestea că se prăpădeşte ținutul dintre Nistru şi Prut. Călăreții domnului se luară în pripă după călăreții hanului, care căutau acum vadul totdeauna depărtat pe unde să fugă. […] Fugarii pripiră atunci spre apa de hotar, dar până a nu o vedea înainte, în ținutul Sorocei de mai târziu, ei fură ajunşi din urmă. O cumplită încăierare se încinse în dumbrava de lângă satul Lipnic, unde-şi avuse curțile boierul Vâlcea al lui Alexandru cel Bun. […] Nu numai că hanul fu bătut cu desăvârşire şi că pe pragul de ieşire îi fu măcelărită o bună parte din gloată de mâni răsplătitoare, dar fiul hanului căzu în robie, în ziua de 20 august, când Moldova fu răzbunată"[35].

Cele mai afectate au fost aşezările din partea de NE a Moldovei, tătarii evitând, de regulă, să se apropie de centrele fortificate. La retragere, tătarii se ştiau vulnerabili din cauza prăzii şi a numeroşilor prinşi, care încetineau considerabil deplasarea. Poate că ar fi reuşit să treacă Nistrul liniştiți dacă nu ar fi săvârşit o greşeală gravă: neținând cont că se apropie de cetatea Sucevei, au căutat să treacă apa pe la un vad slab apărat. Ştefan a constituit un detaşament de cavalerie, cu care a început urmărirea tătarilor. „Rădicatu-s-au multă mulțime de oaste tătărască şi au intrat în țară să prade, cărora prinzându-le de veste Ştefan vodă, le-au eşit înainte. Şi la o dumbravă ce se chiamă la Lipinți, aproape de Nistru, i-au lovit Ştefan vodă cu oastea sa, august 20 şi dând războiu vitejaşte i-au răsipit şi multă moarte şi perire au făcut într-înşii şi mulți au prinsu în robie şi le luă pleanul. De care lucru cunoscând, Ştefan vodă că

agiutorul de la Dumnezeu şi nu de aiurea i-au fost, ce numai de la Dumnezeu şi de la preacurata maica sfinţii sale şi cu mare laudă şi izbândă s-au întorsu înapoi la scaunul său, la Suceavă"[36], scrie Ureche în cronica sa.

Dlugosz relatează că hanul tătarilor „trimeţând 100 de soli la Ştefan, voievodul Moldovei, îl vesti cu îngâmfare că dacă nu-i redă fiului său libertatea sau dacă are vreun gând rău asupra lui, are să-l pedepsească aspru. Însă Ştefan, bărbat cu suflet mare, mâniat de acea solie, care pe altul l-ar fi îngrozit, nesocotind ameninţările lui Mamak, tăie pe fiul aceluia în patru bucăţi în faţa solilor – pe soli îi trase în ţepi, afară de unul, pe care, cu nasul tăiat îl trimise la Mamak să-i dea de veste. Aşa răzbuna Ştefan umbrele morţilor săi"[37].

Ştefan a dat ordin să se construiască la Orhei o cetate astfel încât pe viitor tătarii să nu mai poată specula faptul că vadul de la confluenţa Răutului cu Nistrul era foarte slab apărat[38]. La 20 octombrie 1469, boierul Gangur este pomenit în sfatul domnesc, iar la 1 aprilie 1470, el apare în acte sub titlul de pârcălab de Orhei[39], „strajă în calea tătarilor"[40].

Călăreţii tătari nu au mai năvălit de atunci înainte nici în părţile Orheiului, nici la alte vaduri ale Nistrului datorită luptelor interne. Cetatea de la Orhei şi-a dovedit marea utilitate împotriva tătarilor din Crimeea, care organizau expediţii de pradă. Un cronicar turc afirma, de altfel, despre luptătorii din Codrii Orheiului şi ai Lăpuşnei că aceştia învăţaseră în desele ciocniri cu tătarii meşteşugul războiului şi datorită vredniciei lor, trâmbele tătăreşti se abăteau din ce în ce mai rar asupra pământului Moldovei. După înfrângerea tătarilor, prestigiul lui Ştefan a crescut şi mai mult[41].

Bătălia de la Lipnic din dumbravă, „de la obârşia pârâului Ciuhur, în ţinutul Soroca", a suscitat numeroase discuţii în legătură cu data când a avut loc; *Letopiseţul Anonim (de la Bistriţa)* nu menţionează aceste evenimente; *Cronica moldo-germană* situează momentul Lipnic după lupta de la Baia şi înainte de arderea Brăilei (27 aprilie 1470). Grigore Ureche, Miron Costin, letopiseţele din grupa Putna I, Putna II, *Cronica moldo-polonă* susţin că la 20 august 6978 (1470)[42], Ştefan „ dând război vitejesc i-au risipit şi multă moarte şi pieire au făcut într-înşii, şi pe mulţi i-au prins de vii şi le-au luat toată prada"[43].

În martie 1471, Radu cel Frumos porneşte o incursiune în Moldova pentru a răzbuna atacurile asupra Chiliei şi Brăilei. În timp ce Ştefan lupta cu oştile lui Radu la Soci, Eminek Mârza, fratele lui Mamak, ajunge până la Siret[44].La întoarcere a trecut în Podolia. La 16 mai, când operaţiunea era deja terminată, consulul genovez din Caffa scria că în timp ce Ştefan era în război cu domnul „celeilalte Valahii", tătarii au prădat oraşele şi numeroase sate, ducând cu ei o pradă bogată, „animale şi mii de captivi, bărbaţi şi femei"[45]. S-a emis ipoteza că atacul tătarilor ar fi fost comandat prin intermediul turcilor de Radu cel Frumos; în iulie, de la Vaslui, Ştefan îi scria lui Cazimir al IV-lea că nu poate veni să presteze omagiul deoarece tătarii, transalpinii (muntenii) şi turcii îl ameninţau[46]. Cavaleria moldovenească i-a urmărit pe tătari până la marginile Crimeei, unde l-au prins chiar pe Eminek Mârza, comandantul năvălitorilor. La 7 noiembrie 1472, genovezii din Caffa îi scriau lui Mengli Ghirai că fratele său este întemniţat la Cetatea Albă; el va evada în 1473[47]. Distinsul istoric ieşean Ion Toderaşcu consideră că în paralel cu luptele dintre Ştefan şi Radu „şi poate nu fără legătură cu acestea", a avut loc şi invazia tătarilor crimeeni în Ţara Moldovei, la solicitarea genovezilor din Caffa, „care aveau vechi răfuieli cu domnul Moldovei"[48].

La 6 iunie 1475, marele vizir Kediuk-Ahmed paşa (1474-1477) cucereşte Caffa cu trupe turceşti, cu tătarii lui Eminek şi cu românii munteni. Mercenarii tătari au trădat, deschizând turcilor porţile Caffei[49]. Negustorii străini aflaţi atunci în Caffa au plătit cu viaţa; printre ei se aflau şi 160 de moldoveni[50]. 17 corăbii cu 1500 de tineri au luat calea robiei, dar tinerii de pe o corabie reuşesc să ucidă garnizoana turcească şi să ajungă în Moldova[51]. Jan Dlugosz a scris că nu are „destulă putere" ca să descrie „deplin cumplitele păcate ale locuitorilor Caffei", care ar putea justifica astfel crimele „săvârşite de păgâni"[52]. Tot prin trădare, turcii au cucerit şi oraşul Tana, situat la vărsarea Donului, precum şi Mangopul, principat condus de urmaşii Comnenilor din Trapezunt. Este începutul cuceririlor turceşti la nordul Mării Negre; tătarii din Crimeea sunt aduşi sub ascultarea sultanului. Mengli Ghirai (1468-1515), sprijinit de

sultanul Mahomed al II-lea redevine han. Se pare că Mengli Ghirai fusese capturat prin februarie 1471 de principalul său dușman, Ahmed han şi aruncat în temniță. El a fost eliberat cu ocazia campaniei comandate de Kediuk- Ahmed paşa[53]. Hanatul Crimeei a devenit astfel forța de şoc a Imperiului Otoman împotriva Moldovei[54]. S-a creat o situație strategică nouă care a agravat la modul cel mai serios ,,poziția lui Ştefan împotriva colosului otoman". Ambasadorul ducelui de Milano la Veneția susținea că ,,Signoria consideră pierderea Caffei un fapt deosebit de însemnat şi grav din pricina înțelegerii survenite între turci şi tătari"[55]. Litoralul Mării Negre, cu excepția zonei dintre gurile Dunării şi ale Nistrului era sub control otoman. La 20 de zile după cucerirea Caffei, turcii pornesc împotriva Cetății Albe. Jan Dlugosz a confirmat că alături de turci, la asediu au participat şi tătari[56]. Atacatorii au fost aruncați în mare; flota asediatorilor s-a îndreptat spre Chilia, părăsită şi cu zidurile dărâmate din ordinul lui Ştefan, care considerase că acestea nu ar fi putut rezista atacurilor turco-tătare.

Ştefan recucereşte Mangopul, unde stăpânise cumnatul său, Alexandru şi îl înlătură pe fratele mai mare al soției sale, Maria de Mangop, Isak, care era supus turcilor. Caffa, însă, nu a putut fi recucerită, fiind foarte bine apărată de turci şi de tătari. În decembrie 1475, turcii reocupă Mangopul şi îl ucid pe Alexandru[57].

După lupta de la Vaslui, Ştefan trimite solii la Veneția, la Roma, în Hanatul Crimeei, la Caffa, dar mai ales în Polonia şi în Ungaria. Soliile lui Ştefan s-au lovit de refuzul constant al regelui de a se angaja într-un război cu turcii. În cooperare cu Veneția, voievodul va încerca să atragă de partea sa Hanatul de pe Volga, ostil celui din Crimeea. De importanță capitală a fost alianța cu ungurii, încheiată în iulie / august 1475: regele Matia Corvin se angaja să apere Moldova împotriva păgânilor turci şi tătari[58].

La începutul anului 1476, Mengli Ghirai îi scria lui Cazimir al IV-lea: ,,Dacă tu te vei uni cu moldoveanul noi nu vom avea mai mare dușman decât pe tine. Dacă însă neunindu-te cu moldoveanul, te vei împăca cu padişahul nostru şi noi, de asemenea, vom fi buni prieteni"[59]. Ştefan era izolat complet de Cazimir, deşi consilierii acestuia insistaseră ca el să-i ofere sprijin voievodului moldovean; prin solul său, Martin Wrocimovski, Cazimir i-a scris sultanului, rugându-l să nu atace Moldova, care era ,,sub stăpânirea şi puterea sa". Dacă nu, regele polon amenința că va lua armele împotriva Porții. Cazimir se arăta gata să-l judece pe Ştefan pentru că e ,,mai bună o judecată decât un război sângeros, nedrept şi nesigur"[60]. Solul polon îi aducea sultanului în dar o haină de zibelină împodobită cu mărgăritare şi pietre scumpe[61]. El l-a găsit pe Mahomed la Varna, dar acesta i-a răspuns că va continua expediția pentru a-i mulțumi pe tătarii din Perecop, ,,care m-au rugat foarte mult să-i ajut împotriva voievodului moldovean"[62]. De asemenea, Mahomed adăuga că dacă Ştefan ar fi plătit tributul restant, ar fi cedat Chilia, Cetatea Albă, ar fi predat prizonierii de la Vaslui şi dacă ar fi fost înştiințat înainte de plecarea din Adrianopole poate că ar fi contramandat acțiunea[63].

Cu forțele tătare din Crimeea, pe teritoriul cărora sultanul a reuşit să deschidă al doilea front în flancul Moldovei, sultanul îl atacă pe Ştefan. Oastea moldovenească a fost nevoită să se împartă în două. Acest lucru a slăbit considerabil puterea de atac şi rezistența lui Ştefan. Mahomed poruncise şi muntenilor lui Laiotă Basarab să atace; împotriva Moldovei a fost dezlănțuit un atac concentric.

Invazia tătarilor a devansat trecerea Dunării de către grosul oştirii otomane; subliniem rolul de diversiune al acțiunii tătarilor; ei aveau misiunea de a abate atenția voievodului şi o parte a armatei sale, până ce trupele otomane vor fi trecut în linişte fluviul[64]. ,,Văzând împăratul Mehmed beg câtă pagubă a avut în oastea sa de la Ştefan vodă, gândi singur cu capul său să meargă să stropşască Țara Moldovei şi să-şi ia cetățile înapoi Chilia şi Cetatea Albă, carile fusese mai înainte pre mâna lor.

Acolo Ştefan vodă mult au nevoit să nu-l lase să treacă Dunărea, ci n-au putut, că tătarii de o parte, turcii de altă parte, cu oastea fără număr ce venise, ei au dat cale turcilor şi s-au apucat de tătari. Şi pre lesne bătându-i, i-au gonit până la Nistru", scrie Ureche[65]. Sosite probabil pe marele drum tătărăsc la Nistru, trupele comandate de Eminek Mârza au trecut prin vadul Raşcu şi apoi pe valea Răutului, unde au provocat mari distrugeri[66]. ,,Când am primit această

ştire[67] – îi scrie Eminek Mârza sultanului – deşi la rândul nostru aveam duşmanii noştri[68], acceptând să vă slujim, am mers la scara şeii voastre cu destoinicia noastră războinică şi cu uneltele noastre de bătălie. Am ars numeroase cetăți ale necredinciosului, am luat prăzi multe şi nenumărate"[69]. Balthasar de Piscia îi scria papei Sixt al IV-lea, bazându-se pe o serie de informații pe care le deținea de la martori oculari: „Iară la începutul lui iulie, pe la miezul nopții, la Suceava s-a dat veste că tătarii au călcat târgul Ştefăneşti din Valahia[70], aşezat în prejma Sucevei […] şi au luat prinşi mulți fruntaşi, iar în ziua ce urmă, când temerea că tătarii vor reveni asupra Sucevei, trecură râul ce-i zice Siret, la jumătate de zi de mers de Suceava, cu pradă de cinsprezece mii de fruntaşi. Iară soața domnului Ştefan se adăposti cu toate averile, în cetatea de-i zice Hotin, ce se află la jumătate de zi de mers de oraşul Camenița"[71]. Este momentul când năvălitorii sunt înştiințați că Hoarda cea Mare a invadat Crimeea şi încep retragerea[72]. Inițiativele diplomatice inițiate de Ştefan şi de Veneția au fost aşadar încununate de succes: tătarii crimeeni au fost scoşi din luptă pe durata campaniei sultanului în Moldova[73]. Ştefan ştia din experiența anului 1470 că soluția cea mai bună era să le taie calea de retragere. Ajunse de cavaleria moldovenească, hoardele tătare suferă o înfrângere grea, consemnată de majoritatea cronicilor.

Dlugosz ne povesteşte că Ştefan „se aruncă asupra oastei tătarilor, de ale căror puteri se temea mai mult decât de ale turcilor. Şi cu ajutorul lui Dumnezeu îi strivi pe aceştia într-un măcel crâncen. Şi-i urmări pe fugari cu atâta râvnă, încât ucise mai mulți din fugă decât din luptă. Cuprinşi de groază, fugarii îşi aruncau nu numai armele ca să fie mai uşori la fugă, ci şi arcurile şi tolbele, şeile şi hainele ca să scape fie şi nearmați şi goi şi se aruncau în Nistru, furioşi, nu altcum"[74]. Însuşi Eminek Mârza recunoştea în scrisoarea din care am citat mai sus: „Deşi abandonându-ne prăzile luate am hotărât să ne întoarcem imediat, necredinciosul venind în urma noastră, a făcut război crâncen cu noi; ne-au pierit mulți oameni, doi frați de-ai mei au devenit martiri; ne-au pierit luptători destoinici, cai şi arme; noi înşine am venit cu un cal"[75]. O serie de tătari care atacaseră în sudul Moldovei, în ținutul Cetății Albe, au fost înfrânți şi împrăştiați de garnizoana cetății, condusă de pârcălabii Luca sau Herman (Gherman), care a eliberat şi 5000 de robi[76]. Cu toate acestea, oastea de țară a trebuit să fie demobilizată temporar pentru a pune la adăpost familiile şi bunurile amenințate de năvălirea mongolă. Ştefan dispunea numai de oastea de curte (12000-15000 de luptători) până la revenirea în luptă a celorlalți (aproximativ 15 zile)[77], contra a 200000 de turci. Ştefan a fost înfrânt. „Căci de nu erau tătarii, oastea lui Mahomed al II-lea ar fi putut avea soarta aceleia a lui Soliman Hadâmbul"[78]. Inscripția pe care a pus-o Ştefan pe zidul bisericii construite la Războieni în amintirea eroilor căzuți acolo este poate cea mai dramatică expunere a evenimentelor din 1476. „În zilele binecredinciosului şi de Hristos iubitorului Domn Io Ştefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 6984 (1476), iar al domniei sale al douăzecelea curgător, rădicatu-s-a puternicul Mahmet, împăratul turcesc cu toată puterea sa răsăriteană, încă şi Basarab voievod, căruia i se zicea Laiotă, a venit cu dânsul cu toată Țara Bășărăbească şi au venit să prade şi să ieie Țara Moldovei. Şi au ajuns până aici, la locul ce se zice Râul Alb. Şi eu, Ştefan voievod, cu fiul meu Alexandru ieşit-am înaintea lor. Unde am şi făcut mare război cu dânşii, în luna lui iulie 26, şi cu voia lui Dumnezeu, au fost biruiți creştinii de către păgâni şi au căzut acolo mulțime mare dintre ostaşii Moldovei. Tot atunci şi tătarii au lovit Țara Moldovei din ceia parte. Pentru acesta, eu Ştefan voievod am hotărât să înalț această biserică cu hramul arhistrategului Mihail, întru ruga sa şi a Doamnei sale, Maria şi a fiilor săi Alexandru şi Bogdan şi pentru amintirea şi pomenirea dreptcredincioşilor care au căzut aice"[79].

Un slujitor de-al lui Vlad Țepeş scria în august 1476 că tătarii şi turcii au asediat fără succes Cetatea Albă şi au atacat Chilia; „după câte se zvonea turcul spera că dacă l-ar învinge pe Ştefan ar dobândi aceste locuri fără trudă"[80].

Sugestivă este şi relatarea făcută de solul lui Ştefan, Ioan Țamblac la 8 mai 1478 în fața senatului venețian: „[…] Şi dacă ar fi fost duşmanul singur, încă n-ar fi fost atâta rău, dar el a făcut să vie cealaltă Țară Românească, de o parte şi tătarii de alta, şi el însuşi cu toată puterea lui şi m-au înconjurat din trei părți şi m-au găsit pe mine singur şi toată oastea mea risipită. […] Şi

bage de seamă Excelența voastră ce mulțime asupra mea, fiindu-mi împotrivă atâtea puteri! Eu, cu curtea mea am făcut ce am putut şi s-a întâmplat ca mai sus. Care lucru judec că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pe mine ca pe un păcătos, să fie lăudat numele său”[81].

În *Letopisețul de la mănăstirea Voscresenia* scrie că în acelaşi an 1476, Ahmed han a atacat Crimeea şi a supus-o. Mengli Ghirai fuge în Turcia. Ahmed han l-a numit în calitate de guvernator al Crimeei pe protejatul său Djanibek între 1476-1478[82]. În 1478, Mahomed al II-lea a debarcat trupe în Crimeea şi a repus pe Mengli Ghirai şi pe Eminek Mârza în funcțiile lor, ca vasali ai săi[83]. Restabilirea în funcția de han a lui Mengli Ghirai sub suzeranitate turcească[84], situația gravă a Hoardei Mari, încetarea ostilităților dintre turci şi venețieni în ianuarie 1479 l-au determinat pe Ştefan să se orienteze spre o apropiere de Înalta Poartă, să îi recunoască superioritatea. Atitudinea ostilă a hanului din Crimeea față de polonezi reprezenta, de asemenea, un indiciu că Moldova va avea linişte dacă se va apropia de acest vasal puternic al lui Mahomed al II-lea. În 1479, Ştefan încheie pace cu turcii. În octombrie 1480 are loc bătălia de la Ugra şi Oca dintre moscoviți şi tătarii Hoardei Mari; în ianuarie 1481este asasinat marele han Ahmed pe Doneț. ,,Hoarda se desfăcu din ce în ce mai mult şi printre hanii care se luptau între ei nu s-a găsit nici unul capabil să creeze o stăpânire puternică”[85]. Mengli Ghirai pătrunde în Polonia şi face astfel imposibilă orice intervenție a regelui Cazimir contra Moscovei. Se observă o apropiere între Ivan al III-lea şi Ştefan cel Mare, bineînțeles datorită şi intervențiilor lui Mengli Ghirai, care urmărea încercuirea Poloniei[86]. La 6 ianuarie 1483 are loc căsătoria fiicei lui Ştefan cel Mare, Elena cu Ivan Ivanovici, fiul cneazului Moscovei.

La 3 martie 1481 moare Mahomed al II-lea. Ştefan face o incursiune în Țara Românească, probabil ca răspuns la atacurile lui Țepeluş împotriva Moldovei până la Lunca Mare, la Răcăciuni, pe Siret. Noul sultan, Baiazid al II-lea (1481-1512) îl acuza pe Ştefan de nesupunere după moartea lui Mahomed într-o scrisoare din 1484 adresată Senatului Veneției: ,,Ştefan, domnul Moldovei până de curând a fost supusul tatălui meu de fericită memorie, dar mai apoi împins de duhul rău, a început să nu mai asculte de poruncile noastre şi ce e mai mult, a prădat Muntenia, care era tributară imperiului nostru şi am pornit contra Moldovei cu toate puterile şi forțele noastre”[87].

Cucerirea cetăților Chilia şi Cetatea Albă a avut loc în iulie - august 1484, în urma unui dublu atac al turcilor dinspre sud-est şi al tătarilor dinspre apus şi nord. Numărul tătarilor lui Mengli Ghirai care au participat la această campanie diferă de la un izvor istoric la altul. Unele surse indică un număr de 15000, altele 30000 sau o a treia categorie, 50000. În scrisoarea lui Baiazid al II-lea către Raguza din august 1484 sunt menționați 70000 de tătari, la care s-ar fi adăugat oastea Țării Româneşti (20000)[88]. ,,Cu ajutorul lui Allah, am trecut Dunărea, unde a venit hanul cu şaptezeci de mii de războinici şi ni s-a închinat, punându-se cu ai săi sub poruncile noastre, împreună cu toți oştenii munteni. Şi am purces de acolo. Şi am venit întâi la o cetate a lui Ştefan, zisă Chilia, care e cheie şi poartă a toată Țara Moldovei şi a toată Țara Ungurească şi a țărilor de la Dunăre, unde hanul tătarilor cu oastea lui şi muntenii ne-au făcut slujbă credincioasă. Şi astfel, în curgere de 8 zile, cu ajutorul lui Allah am pus mâna pe amintita cetate şi am întărit-o de pe uscat şi de pe mare în numele împărăției noastre”[89]. Aşadar, la 15 iunie 1484 a căzut Chilia, ,,lacătul şi poarta pământurilor moldoveneşti”[90], iar la 9 august sultanul intra în Cetatea Albă: ,,Şi am pornit de acolo şi am ajuns la o altă cetate a zisului domn, numită Cetatea Albă, care e cheie şi poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tartaria şi toată Marea Neagră, pe care am luat-o… şi am întărit-o şi pe aceea, şi de acolo ne-am întors la scaunul nostru”[91]. Hanul a fost răsplătit cu semne rare de distincție: ,,Dându-se daruri împărăteşti lui Mengli Ghirai han, acesta a fost distins cu o burcă albă şi o bonetă aurită şi a fost trimis în țara sa cu daruri multe”[92].

Pentru mai multă siguranță, Baiazid a aşezat între Chilia şi Cetatea Albă ,,o oaste tătărască împreună cu hanul lor numit Murtaza, pentru că aceştia […] să le păzească şi să împiedice apropierea ghiaurului”[93]. Campania sultanului Baiazid pentru cucerirea celor două cetăți însemna desăvârşirea controlului otoman asupra Mării Negre şi a reuşit prin aplicarea unui gigantic cleşte strategic otomano-tătar, închis peste Moldova pontică în vara anului 1484[94].

Prima inițiativă a lui Ştefan, care nu se putea împăca cu pierderea celor două cetăți s-a îndreptat spre Ungaria şi Polonia, state, care la rândul lor erau grav amenințate de noile cuceriri ale Înaltei Porți. Polonia se dovedise mai energică în acțiunile sale şi Ştefan s-a apropiat de ea. Însă ajutorul polon avea un preț: pe la jumătatea lui septembrie 1485, Ştefan depunea la Colomeea omagiul de vasalitate regelui Cazimir[95].

În timp ce Ştefan se afla la Colomeea, trupele rumeliote şi o parte din unitățile centrale (30000-40000 de luptători), sub conducerea beilerbeiului Rumeliei, au intrat în Moldova la 6 septembrie 1485, cu misiunea de a-l impune pe pretendentul Hruet pe tronul Moldovei. Ştefan a pornit în grabă spre Moldova; Cazimir îi dăduse 3000 de cavaleri „îmbrăcați în fier". Armatele beilerbeiului rumeliot nu au mai fost ajunse din urmă, dar la Cătlăbuga, lângă lacul Catalpug, moldovenii şi polonezii au întâlnit cete otomano-tătare pornite după pradă; acestea au suferit o înfrângere grea la 16 noiembrie 1485. Istoricii cred că episodul următor din *Cronica lituaniană* s-ar referi la această bătălie: „Atunci, deodată oastea turcească şi hoarda întreagă cu mare strigăt i-a lovit pe ai noştri şi trei ceasuri a fost mare bătălie, când polonii au început să intre în dezordine, să plece cu toții şi i-au dus pe turci spre rezerva (moldovenilor). Şi atunci Ştefan a strigat la ai săi şi deodată întreaga rezervă a pornit în pădure, iar Ştefan însuşi, înşfăcând steagul crăiesc de la un stegar polon rănit, l-a dat unui moldovean şi apoi străbătând printre tunurile turceşti i-a supus, lovind din spate pe turci şi pe tătari. Acolo toți turcii au fost înfrânți pe capete"[96]. Din 1487, Ştefan începe tratative cu turcii în vederea încheierii păcii şi se orientează spre o apropiere de Hanatul Crimeei. Ştefan s-a apropiat şi de Ungaria lui Matia Corvin; acesta era un fapt împlinit în vara lui 1489. Cum Ştefan nu a obținut nici un fel de ajutor contra turcilor şi tătarilor din partea suzeranului său polon, el a cerut şi a obținut de la papă „desfacerea legăturii stabilite la Colomeea în 1485"[97].

Ştefan reuşeşte să atragă de partea sa, în eventualitatea unui conflict cu Polonia şi pe Ivan al III-lea al Moscovei, precum şi Lituania. În 1488, Ştefan ocupă Pocuția până la Halici; teritoriul va rămâne la Moldova până la 1494[98]. În iarna lui 1489, înainte de decesul lui Cazimir, Ştefan a atacat regiunile de margine ale Poloniei. Îndemnați de acelaşi Ştefan, în vara lui 1490, tătarii au invadat răsăritul Poloniei, ajungând până la Rohatin. Atacurile împotriva regatului Poloniei au continuat şi în 1492, când voievodul moldovean ajunge la o înțelegere cu Mengli Ghirai[99]. Hanul îi scria lui Ivan al III-lea că „Ştefan voievod a trimis la noi un sol care ne-a spus să fim prieteni prietenilor şi duşmani duşmanilor săi […] inimile noastre sunt pline de dragoste între noi, aşa să ştii"[100]. La 27 octombrie 1492, hanul îi scria din nou lui Ivan al III-lea: „De la cuscrul tău, de la Ştefan voievod, au venit soli pentru pricina care te priveşte. Şi ne-am înțeles bine şi temeinic. El va fi una cu noi să poarte duşmănie şi împreună vom sta. Iar cu regele vom lupta. Iar el s-a legat şi a jurat că va fi una cu noi şi va purta duşmănie regelui şi fiilor lui Ahmed".

Ideea alianței dintre cei doi era ca Ştefan „să fie prieten prietenului hanului şi duşman duşmanului său şi să fie una cu el împotriva copiilor lui Ahmed"; „dacă împăratul (hanul) va încăleca şi va porni împotriva vreunui duşman al său şi Ştefan era dator să pornească împotriva duşmanului comun; dacă însuşi Ştefan nu va putea pleca în campanie, de nu va avea timpul liber, trebuia să trimită pe oamenii săi cu hanul". În virtutea acestei alianțe întărită de ambele părți cu jurăminte, în 1492 Moldova a luptat alături de Hanatul Crimeei împotriva Poloniei, Lituaniei şi Hoardei Mari[101]. Tratatul din 1492 punea Moldova la adăpost de incursiunile tătărăşti, fiind în acelaşi timp şi o garanție indirectă față de turci[102].

În 1493 hanul primeşte vestea că Ştefan l-a pregătit pe Alexandru, fiul său să intre cu armatele în Podolia; hanul ar fi trebuit să atace numai dacă considera necesar acest lucru; el a făcut incursiuni de trei ori în cursul acelui an în Polonia[103].

Ioan Albert (1492-1501), noul rege al Poloniei a convocat un congres al membrilor dinastiei iagellone la Levocea (în Slovacia de azi); au fost prezenți Vladislav, regele Ungariei, Alexandru, marele duce al Lituaniei, Sigismund şi Frederic de Brandemburg, cumnatul lor. Miechovski, medicul lui Ioan Albert povesteşte în cronica sa că regele polon vroia să discute cu frații săi despre pericolul turcesc, tot mai amenințător[104]. Interesantă şi extrem de importantă,

însă, este relatarea cronicarului Wapowschi; „s-a discutat apoi despre Ştefan, palatinul Moldovei, care stăpânea asupra Misiei de Jos (Moldova), să-l silească la depunerea jurământului de credință şi ascultarea regatului şi regelui polon, după cum făcuse mai înainte lui Cazimir tatălui său, în Colomeea din Pocuția. Iar dacă s-ar împotrivi, să-l alunge cu puterea armelor din domnie şi să aşeze, în locu-i pe fratele său, pe Sigismund, care să apere malul Dunării cu mai mare grijă împotriva turcilor sălbatici. Şi astfel de sfaturi se țineau în foarte mare taină numai între regi, înlăturând nobilii, ca nu cumva să ajungă la urechile duşmanilor barbari ceea ce puneau regii la cale". În acelaşi an 1494, Ioan Albert încheie pace cu turcii pe trei ani. Alianța dintre Ştefan şi tătari îşi pierdea astfel valoarea[105]. Vasal al sultanului, Mengli Ghirai era inclus automat în orice tratat al suzeranului său.

În 1496 îl găsim pe Ştefan încercând să capete ajutoare; soliile sale ajung la turci, la munteni şi la tătari[106]. Astfel că în 1497, când Ioan Albert declanşează campania din Moldova (sub pretextul unei acțiuni de eliberare a Chiliei şi Cetății Albe), Ştefan i-ar fi opus pe lângă ostaşii moldoveni, şi forțele aliate – cete de turci, tătari, unguri şi munteni[107].

În timp ce polonii înaintau spre Moldova, tătarii şi moscoviții atacau Lituania[108]. Ioan Albert s-a îndreptat cu toate forțele spre Suceava, unde a ocupat oraşul (24 septembrie 1497) şi a început asediul cetății de scaun (26 septembrie 1497). Suceava a rezistat până la 18 octombrie: „Iar craiul Albert, ajungând la Suceava a stat sub ea câteva zile şi înțelegând că nu poate să facă nimic cetății, căci toți moldovenii care erau în cetate un astfel de răspuns i-au dat: - află singur că noi domnului nostru şi cetății sale nu-i putem fi trădători căci al nostru domn, Ştefan voievod este în câmp cu oastea sa; dacă vrei, du-te, învinge-l, iar cetățile şi toată țara lui îndată vor fi ale tale"[109]; asediul cetății este ridicat în ziua de 19 octombrie; tactica tradițională aplicată de Ştefan, atacurile susținute ale detaşamentelor moldovene, intervenția militară şi diplomatică ungară l-au făcut pe Ioan Albert să înceapă retragerea: „Într-aceea sosiră şi trupe mari cu multă cavalerie de la turci, tătari şi munteni […] asemenea şi de la unguri şi secui […]. Ajutat de aceste trupe, Ştefan năpăstuia cu mult mai greu pe cei ce aveau grijă de aprovizionarea armatei polone" (Wapowski). Pe drumul de întoarcere, polonii sunt atacați şi nimiciți de oastea lui Ştefan şi de aliații ei la Codrul Cosminului (26 octombrie1497)[110]. „Palatinul Ştefan cu o ceată gata de atac – relatează acelaşi cronicar polon – dete poruncă să se prade şi să se răstoarne carele şi să se închidă calea şirurilor de la capăt. El însuşi cu cete mari de turci, tătari, unguri şi munteni şi cu moldoveni de-ai săi […] cu arme grozave şi într-o învălmăşeală mare, năvăli mai întâi asupra soldaților mercenari de la spate şi din lături […] şi începu să taie din ei. Polonii, luați pe neaşteptate, alergară la arme şi la cai şi începură să se îndese unul într-altul şi să se împotrivească duşmanilor care tăiau fără milă. […]Adunați şi ghemuiți acolo se făcură nevolnici de apărare şi se împiedicau unii de alții"[111]. Referindu-se la evenimentele din Moldova din 1497, locotenentul marelui maestru al ordinului teutonic, dezorientat de cele întâmplate, a declarat că n-a ştiut pentru ce regele Poloniei, care concentrase o forță de o sută de mii de oameni n-a mers împotriva turcilor şi a atacat Moldova, că în timpul campaniei oastea polonă a suferit din cauza lipsei de hrană, a atacurilor turcilor şi tătarilor[112].

În ciuda repetatelor intervenții ale marelui cneaz Alexandru pe lângă Mengli Ghirai, care aveau menirea să-l determine pe han să atace Moldova, acesta din urmă a respectat înțelegerea făcută cu Ştefan. La 27 februarie 1498, Mengli Ghirai îi răspundea marelui cneaz că va fi alături de Ştefan cel Mare („nu-l va lăsa singur")[113].

La începutul lui mai 1498, cu permisiunea lui Ştefan, beiul Silistrei, Malcocioglu trece prin Moldova în drum spre Polonia, ajungând până dincolo de Liov. În urma lor, drumurile rămâneau „pline de cadavre şi […] ude de atâta vărsare de sânge" (Wapowski). În iunie 1498, o oştire moldovenească a atacat mai multe cetăți polone (Trembowla, Buczacz, Podhajce), jefuind zone întinse din Podolia şi Pocuția[114]. În iulie este rândul tătarilor să atace Polonia de sud şi de răsărit. Astfel reuşea Ştefan „ca să răzbune pentru războiul ce i l-a făcut pe nedrept" (Cromer)[115].

Prin intermediul Ungariei şi după repetate schimburi de solii, s-a încheiat pacea între Moldova pe de o parte şi Polonia şi Lituania de cealaltă parte la 12 iulie 1499 la Hârlău.

Remarcăm dintre prevederile acestui tratat pe aceea prin care Ştefan se obliga să le comunice celorlalţi semnatari, în cazul în care ar fi aflat ceva, informaţii despre atacurile tătarilor[116].

Încă din 1498 se înregistrează o răcire a relaţiilor dintre Ştefan şi Ivan al III-lea. Nepotul său Dimitrie, fiul Elenei era destinat de Ivan al Moscovei să-i fie urmaş. Manevrat de soţia sa, Sofia Paleologa, fiica celui din urmă despot al Peloponesului, acesta i-a întemniţat pe Elena şi pe fiul ei; ei vor muri în închisoare – Elena în 1505 şi Dimitrie în 1509, fără ca Ştefan să fi putut face ceva pentru ei. Ştefan îi scria lui Mengli Ghirai: ,,Răspunde-mi, fi-vor în viaţă fiica mea şi nepotul meu? Să fi despuiat oare, marele cneaz pe nepotul meu de marea cnezie a Moscovei şi s-o fi dat fiului său, marele cneaz Vasile?" Până la sfârşitul vieţii, din păcate, Ştefan nu va primi veşti sigure[117].

În 1501 Ştefan ocupă Pocuţia; s-a ajuns din nou la tratative care, însă nu au dat nici un rezultat[118]. Neînţelegerile cu Polonia au continuat şi în 1502. Ştefan considera că ,,ţara aceasta (Pocuţia) nu e înscrisă în tratate şi e ţara mea din vremuri vechi, face parte din Moldova şi asupra ei am drepturi sigure din vechime". Profitând de conflictul lui Ştefan cu polonii, sultanul Baiazid al II-lea l-a invitat pe hanul tătărăsc de pe Volga în 1502 să se stabilească în sudul Moldovei. Sultanul i-a promis 40000 de oşteni şi 200 de cavalerişti sub conducerea a 14 paşale[119]. Sultanul considera că dacă tătarii ar fi reuşit să se impună în Moldova, ,,noi înşine vom putea înainta nestingheriţi în toate părţile lumii"[120]. Aşadar, tătarii din Hoarda Mare, conduşi de fiii lui Ahmed, Bagatîr- saltan, Hoziak- saltan, Enai- saltan au pornit spre sudul Rusiei şi Crimeea. Detaşamentele moscovite i-au silit pe tătarii nogai comandaţi de Musa să se retragă. Ştefan cel Mare era înţeles cu Mengli Ghirai să acţioneze împreună în eventualitatea în care Hoarda Mare va trece Niprul[121]. Colaborarea dintre cei doi a dus la lichidarea Hoardei de Aur. Ivan al III-lea nu a participat la operaţiunile militare împotriva fiilor lui Ahmed han. În lunile aprilie – mai 1502, pe când Sih- Ahmed se afla pe Nipru, la gura râului Desna, Ştefan îşi aşezase oastea pe malul drept al acestui fluviu. De aici, el i-a expediat o solie lui Mengli Ghirai, prin care-i făcea cunoscut să vină cu hoarda sa numaidecât. În iunie, pe la începutul lunii, are loc joncţiunea între Mengli Ghirai şi oştile lui Ştefan pe malurile râului Samara. Spre sfârşitul aceleiaşi luni (28 iunie 1502), mare parte din oastea Hoardei Mari era încercuită. Ahmed han a reuşit să fugă cu doi fraţi ai săi şi cu vreo 4000 de călăreţi, refugiindu-se pe valea râului Kama. În 1504, hanul Ahmed a revenit pe Nipru şi cu gândul de a se duce la sultan, pe lângă Chiev, a luat drumul Cetăţii Albe. Baiazid al II-lea, însă, i-a transmis să facă cale întoarsă. Urmărit de Mengli Ghirai, el s-a predat împreună cu Hoziak şi Halek, fraţii săi, voievodului din Chiev, Dimitrie Putiatici. ,,Sfârşitul lui a însemnat apusul Hoardei de Aur, rămăşiţă a marelui imperiu mongol de odinioară. Gloria de a fi lichidat ultima oaste a Hoardei, denumită după 1423 şi Hoarda Mare, a aparţinut deci tătarilor lui Mengli Ghirai şi românilor moldoveni ai lui Ştefan cel Mare"[122].

,,În Ardeal, pârcălabii moldoveni stăteau în Ciceu şi în Cetatea de Baltă, pe care domnul o căpătase în 1478. Nimic nu tulbura de la moartea lui Matiaş legăturile bune cu Ungaria. Turcii din cetăţile de la Dunărea de Jos se stâmpărase. Mengli Ghirai, hanul Crâmului, socrul lui Selim, fiul cel mai mare al sultanului, care stătea la Caffa, uitase drumul Moldovei. Numele ,,moldoveanului" era cunoscut cu cinste în lumea întreagă şi polonii înşişi, duşmanii bătrâneţelor sale recunoşteau făţiş ce putere cuminte pleacă din sufletul acestui om, cum nu se găseşte uşor un altul"[123].

Prin 1503, starea sănătăţii lui Ştefan vodă se înrăutăţeşte. Leonardo de Massari, Ieronim de Cesena şi un medic din partea hanului tătar îi deschid rana de la picior la începutul anului 1504 şi o ard. Ruben- aga, medicul hanului, părea foarte interesat de salvarea lui Ştefan. Se spune că la plecare, hanul tătar îi pusese în vedere: ,,Ori îl scapi pe domnul moldovean din ghearele morţii, ori ai să mori şi tu sfâşiat de ghearele tigrilor"[124].

La 2 iulie 1504, nebiruitul Ştefan vodă închidea ochii în cetatea de scaun a Sucevei. ,,Iară pre Ştefan vodă – scrie Ureche – l-au îngropat ţara cu multă jale şi plângere în mănăstire, în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era de plângea toţi ca după un părinte al său că cunoştiia toţi că s-au scăpatu de mult bine şi de multă apărătură"[125]. Ce după moartea lui până

astăzi îi zic sveti Ştefan vodă[126] nu pentru suflet ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că încă el au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele viteşeşti, carile niminea din domni, nici mai înainte, nici după aceea l-au ajuns"[127].

„Bărbat în toate veacurile vrednic de aducere aminte pentru mărimea sufletului său, pentru agerimea sa, pentru priceperea sa în ale războiului" (Martin Cromer) „zdrobi de mai multe ori şi respinse pe tătarii de dincolo de Volga şi pe cei din Crâm"[128]. „Hoardele jefuitorilor tătari au suferit cele mai grele înfrângeri ori de câte ori au îndrăznit să treacă Nistrul, amintindu-şi cu groază de cele pătimite în Moldova, în timp ce din Polonia se întorceau liniştite şi încărcate de prăzi bogate"[129].

Résumé

Le sujet de l'étude ci-jointe concerne les relations entre Etienne le Grand et les Tatars dès 1457, l'année de début de son règne et 1504 et constitue un hommage à 500 ans de la mort du grand voïvode. Il est structuré en plusieurs parties qui traitent la bibliographie concernant ce sujet, la situation de la Horde D'Or pendant le XIVe et le XVe siècle, l'évolution de ces relations entre Etienne le Grand et les Tatars. On a essayé de présenter les événements qu'on vient de mentionner du point de vue des sources historiques. Sans émettre la prétention d'avoir épuisé le sujet, on espère que cet ouvrage sera une contribution bienvenue pour l'histoire du règne d'Etienne le Grand.

NOTE:

1. Caracterizarea îi aparține generalului Radu Rossetti; *Bibliografie Ştefan cel Mare şi Sfânt – 1504-2004,*Sfânta Mănăstire Putna, 2004; Ştefan Sorin Gorovei, *Argument,* p.8
2. *Ibidem*
3. Este o denumire pentru teritoriile de la Nipru până departe în răsărit, dincolo de Volga; zona a purtat începând din secolul al XI-lea şi până în secolul al XV-lea, în literatura orientală (în special în cea arabă şi persană) denumirea de *Deşt-i Kipceak* (Stepa Cumană). Termenul apare pentru prima dată la Nasir-i Husran, un autor din secolul al XI-lea.
4. În perioada pe care o studiem, vechiul nume al marii şi temutei Hoarde de Aur era atribuit, fără însă a mai corespunde realităților, hoardelor tătare care trăiau la est de cursul inferior al Volgăi; a fost cunoscută sub denumirea de Hoarda cea Mare.
5. Şerban Papacostea, *Relațiile internaționale în răsăritul şi sud – estul Europei*, în „Revista de Istorie", VIII/1981, nr. 5, p. 901
6. Constantin Andreescu, *Din legăturile moldo-tătare în mijlocul secolului XV*, în „Arhiva", XLI/1934, nr. 3-4, p. 140
7. Şerban Papacostea, *op. cit.,* p.901-902
8. Constantin Andreescu, *op. cit.,* p. 140-142
9. Şerban Papacostea, *op. cit.,* p. 901
10. *Ibidem,* p. 901
11. Constantin Andreescu, *op. cit.,* p. 142
12. Şerban Papacostea, *op. cit.,* p. 902
13. Se spune că Ştefan cel Mare s-ar fi născut pe la 1434 la Borzeşti, unde mai târziu va înălța o biserică „întru amintirea sfântrăposaților noştri înaintaşi şi a părinților lor". În 1439 şi 1440 au loc două incursiuni tătărăşti în Moldova. Pornindu-se de la faptul că tătarii Hoardei Mari au ajuns până în zona Trotuşului şi că Ştefan ar fi copilărit la Borzeşti, a apărut legenda stejarului din Borzeşti.
14. Alexandru Gonța, *Românii şi Hoarda de Aur. 1241-1502,* München, 1983, p.176
15. *Apud* I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* II, Bucureşti, 1913, p. 266-269
16. Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1457-1504),* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1990, p. 34
17. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 176
18. *Apud* Ioan Bogdan, *op. cit.,* p. 279-280
19. Nicolae Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare,* Editura Junimea, Iaşi, 1982, p. 55

20. Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României 1354-1920*, vol. 1, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975, p. 51
21. Nicolae Grigoraş, *op. cit.,* p.55-56
22. Hagi Ghirai
23. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 177; *Apud* Hurmuzaki- Kaluzniaki, *Documente,* II2, p. 695-697 şi *Supliment II,* vol. III, Bucureşti, 1890, p.288
24. *Apud* Ioan Ursu, *Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1925, p. 22
25. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 177-178
26. Manole Neagoe, *Ştefan cel Mare,* Editura Albatros, Bucureşti, 1970, p. 68
27. Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *op. cit.,* p. 52
28. Manole Neagoe, *op. cit.,* p. 68
29. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 179-180; *Apud* Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae*, Leipzig, 1712, vol. II, col. 449-450
30. Am preluat titlul acestui subcapitol din lucrarea lui Alexandru George Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii*, Editura Militară, 1982, pentru că ni s-a părut extrem de sugestiv.
31. Unii istorici susțin că invazia din vara lui 1469 nu era prima incursiune tătară la vest de Nistru, după urcarea pe tron a marelui voievod.
32. *Istoria românilor,* vol. IV, *De la universalitatea creştină către Europa „patriilor”*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, p. 371
33. Al. G. Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii,* Bucureşti, Editura Militară, 1982, p. 78
34. Manole Neagoe, *op. cit.,* p. 82
35. N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Editura Albatros, 1978, Bucureşti, p.95
36. Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 89
37. Al. G. Savu, *op. cit.,* p. 80-81
38. *Ibidem,* p. 81
39. *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova,* vol. II, p. 237-238, 241-243
40. N. Iorga, *Istoria românilor,* vol. IV, *Cavalerii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p.111
41. Manole Neagoe, *op. cit.,* p. 109
42. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 180
43. I. Lespezeanu, L. Marcu, *Nebiruitul vodă Ştefan. 47 de ani glorioşi,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1962, p. 116-117
44. Ion Cupşa, *Ştefan cel Mare,* Editura Militară, Bucureşti, 1974, p. 59
45. Virginia Vasiliu, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Etienne Le Grand,* în „Revue historique du sud – est européen”, VIII/1931, nr. 7-9, p. 188-189
46. *Apud* Ioan Bogdan, *op. cit.,* p. 311-314
47. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 180-181
48. *Istoria românilor,* vol. IV, p. 373; *Apud* A. Vigna, *Codice diplomatico delle Colonie Tauroliguri*, III, Genova, 1879. P. 469
49. Virginia Vasiliu, *op. cit.,* p. 189-190
50. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 140
51. *Apud* N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe,* Bucureşti, 1899, p. 144-145
52. *Apud* Jan Dlugosz, *op. cit.,* col 534
53. B. D. Grecov, A.I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei,* Editura de Stat pentru Literatură Ştiinţifică, Bucureşti, 1953, p. 394-395
54. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 141
55. Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare…,* p. 49-50
56. *Apud* Jan Dlugosz, *op. cit.,* col. 534
57. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 142
58. *Istoria românilor,* IV, p. 381-382
59. Tahsin Gemil, *Două documente tătărăşti referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova,* în A.I.I.A. „A.D. Xenopol”, Iaşi, V/1968, p. 187
60. *Apud* Jan Dlugosz, *op. cit.,* col. 544
61. Manole Neagoe, *op. cit., p. 138*
62. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 183; *Apud* J. Bielski, *Kronika Polska,* trad. Gh. Năstase, în „Cercetări Istorice”, I/1925, Iaşi, p. 124
63. Chiar solul polon găsea pretențiile sultanului inacceptabile pentru domnul Moldovei („puțin drepte şi cinstite”).

64. Al G. Savu, *op. cit.,* p. 130
65. Grigore Ureche, *op. cit.,* p. 99
66. Al. G. Savu, *op. cit.,* p.130-131
67. De a participa la expediția împotriva Moldovei lui Ştefan.
68. În perioada în care tătarii crimeeni au primit această poruncă erau amenințați de invazia tătarilor din Hoarda cea Mare de dincolo de Volga.
69. Tahsin Gemil, *op. cit.,* p.193
70. Moldova
71. Ion Cupşa, *op. cit*, p. 130
72. P. Georgian, *Tătarii în Țările româneşti. III Invaziile tătare în veacul al XV şi prima jumătate a veacului XVI,* în „Convorbiri Literare", LVIII/1926, nr. 8-9, p.596
73. *Istoria românilor,* IV, p. 383
74. *Apud* Jan Dlugosz, *op. cit.,* col. 545-546
75. Tahsin Gemil, *op. cit.,* p. 193
76. I. Focşeneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare,* în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare,* Editura Academiei, 1956, p. 149
77. Această explicație dată de voievod şi de cronistica internă se regăseşte şi la Balthasar de Piscia: „Iară domnul Ştefan cu toată oastea sa apăsat de mâhnire o apucă spre Dunăre, ca să le curme turcilor calea. Printre ai săi nu lipsiră cârtelile, căci îl urmau de două luni, în vreme ce tătarii le robeau femeile şi copiii; iar când prinse de veste că unii plecau pe ascuns, având temere că de-or pleca aşa din luptă, n-ar putea în urmă a-i avea cu sine, ținând sfat cu boierii săi, le dădu slobozenie ca la vreo cinsprezece zile, dară aşa că era ținuți a se întoarce la Dunăre după acel răgaz cu merinde". (cf. Al. G. Savu, *op. cit.,* p. 132)
78. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 188
79. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 188-189
80. Gheorghe Pungă, *Considerații cu privire la cetatea Chilia Nouă*, în A.I.I.A. „A.D. Xenopol", Iaşi, XXXIV/1997, p.373
81. Manole Neagoe, *op. cit.,* p. 149
82. B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.,* p.395
83. Manole Neagoe, *op. cit.,* p. 149
84. B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.,* p. 396
85. *Ibidem,* p. 198-399
86. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p.184-185
87. *Ibidem,* p. 186; *Apud* A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldaviae et Valachia*, Budapesta, 1914, p. 38
88. *Ibidem,* p. 168-187
89. I. Lespezeanu, L. Marcu, *op. cit.,* p. 262
90. Mariana Şlapac, *Enigma Cetății Chilia,* în A.I.I.A. „A. D. Xenopol", Iaşi, XXXIV/1994, p. 385-382
91. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 210; *Apud* N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 157-158
92. *Cronici turceşti…,* p.462
93. *Ibidem,* p. 137
94. Sergiu Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ştefan cel Mare,* în A.I.I.A. „A.D. Xenopol", Iaşi, XXIX/1992, p. 64
95. *Istoria românilor,* IV, p. 388-389
96. Al. G. Savu, *op. cit.,* p. 174-175
97. *Istoria românilor,* IV, p. 302-303
98. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 288
99. *Ibidem,* p. 229-230
100. Ion Cupşa, *op. cit.,* p. 118
101. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 187–188
102. V. Costăchel, *Relațiile dintre Moldova şi Rusia în timpul lui Ştefan cel Mare,* în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare,* p. 189
103. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 230–231
104. Manole Neagoe, *op. cit.,* p. 227
105. *Ibidem,* p. 228-229
106. *Ibidem,* p. 230

107. Gheorghe Duzinchevici, *Ştefan cel Mare şi opera sa,* Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 74; *Istoria românilor,* vol. IV, p. 394
108. *Apud* N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 306-308
109. Al. G. Savu, *op. cit.,* p. 191-192
110. *Istoria românilor,* vol. IV, p. 396
111. Al. G. Savu, *op. cit.,* p. 196
112. I. Focşeneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare,* în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare,* p. 247
113. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 256
114. Regăsim informații cu privire la aceste evenimente în *Letopisețul de la Bistrița.*
115. Manole Neagoe, *op. cit.,* p. 252-253
116. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 257
117. Ion Cupşa, *op. cit.,* p. 226
118. *Istoria românilor,* vol. IV, p.397
119. N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 226
120. Manole Neagoe, *op. cit.,* p. 259
121. I. Lespezeanu, L. Marcu, *op. cit.,* p. 340-341
122. Alexandru Gonța, *op. cit.,* p. 188-189
123. N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare,* p. 201
124. I. Lespezeanu, L. Marcu, *op. cit.,* p. 358
125. Manole Neagoe, *op. cit.,* p. 262-263
126. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a canonizat pe Ştefan cel Mare în 1992; el apare în calendarul creştin ortodox drept Binecredinciosul voievod Ştefan cel Mare şi Sfânt.
127. *Istoria românilor,* vol. IV, p. 397
128. Al. G. Savu, *op. cit.,* p. 205
129. I. Focşeneanu, Gh. Diaconu, *op. cit.,* p. 43; *Apud* Spiru Haret în volumul *Pomenirea lui Ştefan cel Mare,* publicat de N. Iorga în 1905.